

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

**«ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала:

магістрант II курсу, 61 групи
заочної форми навчання
053 «Психологія»

Шимончук Катерина Олександрівна

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,
доцент Ляховець Л.О.

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Студент (-ка)	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
Науковий керівник	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
Рецензент	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

(назва кафедри)

протокол № _____ від «_____» _____ 20____ року.

Студент (-ка) допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	
ФЕНОМЕНУ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	6
1.1. Історія становлення наукових уявлень про гендерну ідентичність..	6
1.2. Феномен гендерної ідентичності як проблема психологічної науки.....	10
1.3. Особливості розвитку гендерної ідентичності у дошкільників.....	20
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО	
ДОШКІЛЬНОГОВІКУ.....	27
2.1. Характеристика вибірки та організація дослідження.....	27
2.2. Методи і методики дослідження.....	28
2.3. Аналіз отриманих результатів.....	34
2.4. Рекомендації батькам та вихователям з питань гендерного виховання дошкільників.....	41
Висновки до другого розділу.....	45
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми. В останні десятиліття в суспільстві відбуваються помітні зміни в соціальних уявленнях щодо змісту гендерних ролей: розмиваються межі між «чоловічими» та «жіночими» видами діяльності, рисами характеру, особливостями поведінки тощо. З одного боку, такі зміни створюють більше можливостей для проявів індивідуальності, з іншого, – призводять до непорозуміння між представниками різних статей через плутанину в змісті уявлень про те, що є «чоловічим», а що – жіночим».

Наразі все чіткішою стає невідповідність між гендерною ментальністю та реальністю в побутовій, економічній, правовій та ідеологічній сферах. Більше того, відсутність чітких цінностей, прикладів, норм, що проголошуються через плани та програми самого суспільства, провокує психічну мінливість індивідуума, провокує виникнення неврозів, психосоматичних розладів тощо.

Особливо піддатливими до вказаних змін у суспільній свідомості є діти, які не мають власних усталених переконань. Чутливо реагуючи на впливи оточення та повідомлення з ЗМІ, вони формують власні уявлення про те, що означає бути жінкою або чоловіком. Ці уявлення, у свою чергу, стають основою формування гендерної ідентичності, яка визначає стиль поведінки, виконання соціальних ролей, ставлення до представників своєї та іншої статі.

Проблема формування гендерної ідентичності є однією з центральних у психологічній науці, вона висвітлюється у працях низки вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, вікові аспекти формування гендерної ідентичності досліджували Ш.-М. Берн, Т. Говорун, Д. Ісаєв, О. Кікінеджі, М. Кляйн, Г. Ланн, Б. Ллойд, Л. Сидоровича та ін.); проблеми становлення гендерної ідентичності у дітей: І. Кльоцина, Т. Репіна, В. Сатир, В. Ситников, А. Співаковська, І. Тельнюк, А. Фоміних, А. Чекаліна, І. Шилов та ін.

Об'єкт дослідження: феномен гендерної ідентичності.

Предмет дослідження: особливості гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження: проаналізувати особливості прояву різних структурних складових гендерної ідентичності у старших дошкільників.

Завдання дослідження

1. Вивчити ступінь розробленості проблеми гендерної ідентичності у психолого-педагогічних розвідках.
2. Виявити вікові особливості становлення феномену гендерної ідентичності.
3. Дослідити особливості прояву різних структурних компонентів гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.
4. Проаналізувати отримані данні та надати психологічні рекомендації з формування гендерної ідентичності батькам та вихователям.

Науково-методологічну основу дослідження склали теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури, систематизація та класифікація теоретичних даних) та емпіричні методи. Феномен гендерної ідентичності у дошкільників вивчався за допомогою проєктивної методики “Намалюй людину” (К. Махвер), напівстандартизованого інтерв’ю В. Кагана “Вивчення гендерних установок» і спостереження за груповою ігровою діяльністю дітей. Обробка даних здійснювалася з використанням первинних методів математико-статистичного аналізу.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (30 найменувань) та додатків.

У першому розділі проаналізовано психологічний феномен гендерної ідентичності: історія становлення, основні теорії, етапи становлення та вікові особливості. У другому розділі наведені дані емпіричного дослідження особливості проявів гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку та психологічні рекомендації для батьків та вихователів ДНЗ.

Загальний обсяг роботи становить 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Історія становлення уявлень про проблему гендерної ідентичності

Відмінності між чоловіками та жінками завжди цікавили мислителів. Першими дослідниками, які приділили увагу цим відмінностям були давні греки, перш за все це Платон (427-347 до н.е.) і Арістотель (384-322 до н.е.), які дотримувалися протилежних поглядів на сутність чоловічого і жіночого. Платона вважають автором поняття «андрогін». Це поняття означає поєднання сильно виражених фемінних та мускулінних рис в одній особистості. Він також був прихильником ідеї рівноправності статей [28, С.20]. Для того, щоб відносини були у шлюбі урегульованими, Платон запропонував ввести облік народжуваності (чоловіки повинні були мати дітей тільки у віці від 30 до 55 років). Платон мав двобокий погляд на жінок: з одного боку, жінка – низька істота, а з іншого – в ідеальній державі (по Платону) жінка могла приймати участь у всіх видах діяльності нарівні з чоловіком [28, с. 20]. Вона звільнялась від необхідності вести господарство, її професійні здібності білу рівні чоловічим (жінка могла бути філософом та воїном), а виховання дітей було рівноправним обов'язком двох батьків одночасно.

У середньовічну добу основними ознаками понять «чоловік» і «жінка» вважали соціальний статус, соціокультурні ролі, а не анатомо-фізіологічні особливості. В основі цієї системи поглядів на відмінності між статями були релігійні уявлення про тлінність і нестабільність усього тілесного, а також запропонована античним медиком Галеном (130-210 до н.е.) теорія, що проголошувала одностатеву модель людини. Згідно з нею жіночий організм розглядали як недосконалий чоловічий.[25]

В епоху Відродження відбувся так званий стрибок в поглядах на чоловіка та жінку. Так, Т.Мор (1478-1535 pp.) в своїй «Золотій книзі» описував ідеальну державу. В ній заняття чоловіків та жінок не мають різниці:

це такі області діяльності, як наука, мистецтво, суспільна, релігійна діяльність (в якості священників), служба в армії (жінки служать разом з чоловіками). Високі посади можуть займати як чоловіки, так і жінки однаково. Шлюб укладається не по любові, а по вибору батьків та має більш соціальний характер.

Біологічну різницю між чоловіками та жінками вважали незаперечною до кінця 19 століття. Цієї позиції дотримувалися, наприклад, французький мислитель Жан-Жак Руссо (1712-1778), німецькі філософи Імануїл Кант (1724-1804), Артур Шопенгауер (1788-1860) та ін.

Починаючи з 20 століття науковці взялися за вивчення гендерної ідентичності як окремого поняття. Серед всіх досліджень можна виокремити декілька різних підходів до визначення ідентичності.

Психодинамічний підхід. Ідентичність є динамічною властивістю особистості, її можна трактувати як структуру і функцію, процес і результат. Дослідження ідентичності представлені психоаналітичною концепцією Е.-Г. Еріксона, статусним підходом Дж. Марсія та ціннісно-вольовим підходом А. Ветермана [20, с. 57].

Психоаналітична концепція. Ерік-Гомбергер Еріксон (1902-1994) був першим, хто розглянув ідентичність як окреме поняття, вважаючи її внутрішньо безперервністю і тотожністю особистості. Володіти ідентичністю, на його погляд, означає відчувати своє буття як особистості незмінним незалежно від ситуації, ролі, сам сприйняття; переживати минуле, сьогодення та майбутнє як єдине ціле; відчувати зв'язок між власною безперервністю та визнання її іншими людьми. Основними типами ідентичності він вважав Его-ідентичність та поняття «ідентичність» у широкому сенсі; позитивну та негативну ідентичність [4].

Інтераакціонізм. На думку його представників, основну роль у формуванні ідентичності взаємодії людини в первинній групі – сім'ї, неформальних об'єднаннях, учнівському класі, професійному середовищі тощо.

Теорія дзеркального «Я». Американський соціальний психолог Чарльз Кулі (1864-1929) виділив та пояснив близьке ідентичності поняття «Я-концепція» – це уявлення людини про себе як суб'єктивне відображення думки тих, хто її оточує. Орієнтацією Я-концепції людини Ч. Кулі вважає «Я іншого» [20, с. 60].

Символічний інтеракціонізм. На думку американського соціолога Джордж-Герберт Міда (1863-1931) ідентичність – це здатність людини сприймати своє життя та поведінку як невід'ємні складники одного цілого. Він розрізняв два види ідентичності: неусвідомлювану ідентичність (основою є несвідомо прийняті норми, звички; є комплексом очікувань, які надаються найбільш важливими для неї людьми) і усвідомлювану (виникає на основі рефлексії). Індивід усвідомлює свою ідентичність під час активної соціальної взаємодії мови. Спершу вона проявляється у своїй неусвідомлюваній сутності, розвиваючись до усвідомлюваної.[8,С62]

Когнітивний підхід. Дослідники, які розглядали ідентичність в когнітивній психології опиралися на ідею символічного інтеракціонізму. Вони вважали, що наявними є два аспекта ідентичності: орієнтованого на соціальне оточення (теорія соціальної ідентичності) і орієнтованого на унікальність проявів людини (теорія самокатегоризації).

Теорія соціальної ідентичності. Англійський психолог Генрі Теджфел (1920-1982) спів ставляв ідентичність та Я-концепцію, та обґрунтував феномен соціальної ідентичності. Він представляв її як когнітивну систему, що регулює поведінку людини в конкретних умовах. Ця система складається з двох видів ідентичності: особистісна ідентичність (сукупність фізичних, інтелектуальних і моральних рис особистості) і соціальна (формується з окремих ідентифікацій і визначається належністю людини до певних соціальних категорій – раси, національності, статі). За твердженням Г. Теджфела, ідентичність біполярна: на одному полюсі – особистісна ідентичність, на іншому – поведінка, зумовлена соціальною ідентичністю. Природна поведінка – між цими полюсами.

Теорія самокатегоризації. Джон Тернер висловив ідею про біполярність ідентичності, що грає важливу роль в розвитку самокатегоризації особистості, тобто ототожнення себе з певним класом ідентичних. Це все відбувається на декількох рівнях: перш за все самокатегоризації себе як людської істоти, по-друге, групова категоризація та останній рівень – особистісна категоризація. Отже, ідентичність людини формується на особистісному і соціальному рівнях.

Екзистенційно-гуманістичний підхід. Цей підхід пов'язує розвиток людини перш за все із визнанням свободи побудови власного життя людиною і здатності до самореалізації, розвитку власного потенціалу. Формування ідентичності особистості зумовлене пошуком шляхів розв'язання екзистенційних проблем: свободи вибору і відповідальності, ізольованості і взаємопов'язаності з іншими людьми та пошуку сенсу життя.

Гуманістичний підхід. Американський психолог, який був засновником екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології, Джеймс Бюдженталь пояснив розвиток особистості і формування її ідентичності такими висловами:

- Людина є цілісною складовою, яка краща за всі складові в сумі (розвиток особистості не можна пояснити шляхом фрагментарного вивчення окремих її функцій, процесів та ін..);
- Людське життя крутиться навколо суспільних відносин ;
- Людина усвідомлює себе (якщо психологія не враховує безперервне, багаторівневе самоусвідомлення, то психологією вона не може бути зрозуміла);
- Людина має вибір (не є пасивним спостерігачем процесу свого існування, а творить власний досвід);
- Людина інтенціальна (вона орієнтована на майбутнє, має чітку ціль та мету).

Екзистенційний підхід. Коли німецький психолог Карл Ясперс (1883-1969) обґрунтовував твердження про «справжнє буття людини» яке може бути лише в тісному зв'язку з іншими людьми, зробив висновок, що це і є

комунікацією. Він наполягав на тому, що розвиток особистості, власне (екзистенційне) буття людини та буття в комунікації тісно пов'язані: комунікація є першопричиною екзистенції. Адже саме в екзистенційній комунікації, за допомогою якої формує свою ідентичність, вона стає справжньою опорою власного, автентичного, персонального буття.[17, С.25]

Незважаючи на те, що гендерна ідентичність виступає предметом дослідження у філософії, соціології, психології з середини 1960-1970-х років, в психологічній науці ще не склалося єдиного уявлення про даний феномен.

Поняття «гендерна ідентичність» було введено Дж. Мані в 1955 р. для опису внутрішнього стану особистості з точки зору відчуття себе представником певної статі, а також для підтвердження значення соціально-культурних факторів в формуванні психологічної статі.[29]

На мою думку, гендерна ідентичність на даному етапі розвитку психологічної науки є обов'язковим поняттям для вивчення її всебічно та поглиблено. У сучасному світі виникає все більше питань щодо гендеру та статі, тому люди мають розширювати свої уявлення про ці феномени.

1.2. Феномен гендерної ідентичності як проблема психологічних досліджень

В зарубіжній психології дослідження ідентичності проводяться по двом напрямкам – теоретичною основою першого напрямку є поняття «Ідентичність», яке ввів Е.Еріксон, другого – поняття «Я-концепція», яке запропонував Дж. Мид.

Так, Е. Еріксон під поняттям «ідентичність» розумів динамічну особистісну структуру людини, як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я. Він також вважав, що це структура, яка утворюється шляхом его-синтезу і ресинтезу протягом дитинства и включає конституційні задатки, базові потреби, здібності та ролі.

Е.Еріксон виділяє три рівні ідентичності [28]:

- Індивідуальний рівень ідентичності – це результат розуміння людиною уявлень про себе як про незмінний суб'єкт з визначеним фізичним виглядом, темпераментом, задатками
- Особистісний рівень ідентичності – відчуття людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду, яке обумовлює його тотожність самому собі.
- Соціальний рівень ідентичності – особистісний конструкт, який відображає внутрішню тотожність особистості соціальним, груповим ідеалам, нормам, сприяє процесу Я-категоризації (гендерної, професійної, етнічної, релігійної та ін.).

Дж. Мід розглядає проблему ідентичності в рамках концепції символічного інтеракціонізму, де ідентичність є продуктом соціальної взаємодії Я з точки зору на нього групи. Дж. Мід виділяє два аспекти ідентичності: орієнтоване на соціальне оточення «Me» і орієнтоване на індивідуальність «I». «Me» характеризує людину як представника суспільства в індивідуумі. «I» характеризує людину як особу, яка реагує на ситуацію індивідуальним, унікальним способом, тобто «I» – власне спонтанне сприйняття частини свого Я, яка визначена в «Me».

З поглядів на власну ідентичність можна виділити саме гендерну ідентичність, яка є частиною розуміння самого себе, як представника соціума.

Гендерна ідентичність – аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі.

Часто поняття «гендерна ідентичність» ототожнюють із поняттям «статеву рольову ідентичність» та «психологічна стать», які, однак мають різні смислові наповнення. Статева ідентичність – внутрішня динамічна структура, що інтегрує окремі аспекти особистості, пов'язані з усвідомленням і переживанням себе як представника певної статі, у єдине ціле без утрати їхньої своєрідності. Гендерна ідентичність є більш широким поняттям, ніж статеву ідентичність, оскільки гендер містить не тільки рольовий аспект, а й, наприклад, образ людини (зовнішній вигляд: одяг, зачіска та ін..)

Психологічна стать особистості – її статевая ідентичність, яка досягається в процесі статевої ідентифікації (ототожнення себе з представниками своєї статі). На відміну від неї гендерна ідентичність характеризується реальним оволодінням особистістю чоловічою та жіночою роллю, досягнення певного рівня статевої самосвідомості і статевої ідентифікації.

Гендерна ідентичність поєднує когнітивний елемент (уявлення про свою відповідність або невідповідність певній моделі маскулінності чи фемінності), емоційний (переживання відповідності або невідповідності гендерним нормам) і вольовий (готовність до активних дій щодо створення моделі власної гендерної поведінки). Вона є результатом складної взаємодії біологічних, соціальних та психологічних (власне особистісних) чинників.

Можна виділити три рівня явищ, які пояснюють виникнення і трансформацію ідентичності жінок і чоловіків: біологічний, психологічний і соціальний (Мілюска, 1999).

Біологічний рівень – це індивідуальний ресурс і життєвий потенціал людини; це можливості функціонування, обумовлені структурними і функціональними здібностями організму.

Психологічний рівень – це особистісний ресурс, який людина використовує для конструювання своєї ідентичності, тобто комплекс психологічних особливостей, що включає в себе когнітивні здібності, мотиваційно-вольовий потенціал, домінуючі орієнтації, цінності та ін.

Соціальний рівень – це домінуюча в суспільстві ідеологія та соціальні зміни, що впливають на чоловіків і жінок як учасників суспільних відносин. Процес соціальних змін створює умови для процесу змін на поведінковому рівні [9].

Гендерна ідентичність як складова соціальної ідентичності має свою структуру та зміст. В її структурі виділяють три рівні:

- Базова ідентичність – співвідношення особистості з різними уявленнями про мускулінність та фемінність.

- Рольова ідентичність – співвіднесення поведінки та переживань особистості з існуючими в даній культурі статево-рольовими стереотипами.
- Персональна ідентичність – вона охоплює всі рівні та характеризує співвідношення особистості з маскулінністю та феміністю в рамках індивідуального досвіду міжособистісного спілкування.

Під гендерно-статевою ідентичністю В.Л. Ситніков розуміє аспект самосвідомості, який описує переживання людиною себе як представника певної статі. Це перша категорія, в якій дитина осмислює своє власне «Я».

Феномен статевої ідентичності в першу чергу пов'язаний з соматичними ознаками, на основі яких формується ідентичність людини як представника певної статі; феномен психологічного статі поряд з біологічними основами включає в себе психологічні та поведінкові прояви особистості як індикатори чоловічого і жіночого, що наповнюють змістом аспект самосвідомості, пов'язаний з підлогою; гендерна ідентичність ставить на перше місце соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», відповідно до яких людина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, конструюючи свою ідентичність як представник конкретного статі.

Гендерна ідентичність – поняття, яке відрізняється від статево-рольової ідентичності та ширше, оскільки поняття гендер само по собі включає не тільки рольовий аспект, але й образ людини в цілому. Не можна ототожнювати поняття гендерна ідентичність і ж поняттям сексуальна ідентичність, оскільки «гендер» більше поняття культурне, соціальне, а не біологічне. Сексуальну ідентичність можна описати з точки зору особливостей самосприйняття і уявлень людини про себе в контексті сексуальної поведінки [26].

Більшість авторів розглядають гендерну ідентичність як складне поліструктурне явище, що має кілька рівнів з різним ступенем узгодженості. Вона може спиратися на соціальні ролі та індивідуальну історію особистості, для яких точкою відліку можуть бути власне «Я» або інші.

Майже всі сучасні автори особливо підкреслюють соціальний аспект та чинники гендерної ідентичності. Так, О.А. Вороніна вважає, що гендерна ідентичність передбачає, що людина усвідомлює свій зв'язок з культурними означеннями мужності і жіночності [9].

У розкритті особливостей формування гендерної ідентичності виробилося кілька теоретичних підходів.

Теорія соціальної ідентичності (А. Теджфела – Дж. Тернера). Гендерна ідентичність відноситься до однієї з підструктур соціальної ідентичності особистості. На їх думку процес становлення соціальної ідентичності містить в собі три послідовних когнітивних процеси.

По-перше, індивід самовизначається як член певної соціальної категорії (зокрема, в «Я-концепцію» кожної людини входить уявлення про себе як чоловіка або жінки певного соціального статусу, національності, віросповідання тощо).

По-друге, людина не тільки включає в «образ Я» загальні характеристики власних груп членства, але й засвоює норми та стереотипи поведінки їм притаманні.

По-третє, процес становлення соціальної ідентичності завершується тим, що людина приписує собі засвоєні норми та стереотипи своїх соціальних груп: вони стають внутрішніми регуляторами її соціальної поведінки [9].

Теорія соціалізації. Ця теорія акцентує увагу на підлаштуванні дитини під заздалегідь встановлений культурний стандарт поведінки.

Загалом їх можна поділити на соціологічні та антропологічні, психологічні, соціально-структурні та ситуаційні.

Представники соціологічної та антропологічної теорій (Т. Парсонс, Р. Бейлс, Г. Беррі, М. Бекон, І. Чайлд, Б. Вайтинг, К. Едвард) перш за все процес соціалізації починається не з індивіда, а з потреб відповідного соціуму дорослих людей, покликаних посісти потрібне місце в суспільному устрої, який вони вважають відправною точкою аналізу гендерної соціалізації. На їх думку, діти незалежно від статі мають розвиватися так, щоб у дорослому віці

вони відповідали своїм дуже несхожим – чоловічим і жіночим – ролям. [20, с. 70].

Психологічно орієнтовані дослідження звертають увагу на формування гендерної ідентичності на рівні стереотипних гендерних очікувань дорослих. На ньому, як стверджувала С. Бем, діє модель пророцтв, що само реалізуються. Коли дорослі виховують дітей, то до хлопчиків та дівчаток відносяться по різному. Це все відбувається тому, що вони мають гендерно-стереотипна упередження про те, що характерне для хлопчика, а що для дівчинки. Унаслідок такого виховання дівчатка і хлопчики починають відрізнятися настільки, наскільки це продиктовано упередженням дорослих [20, с. 70].

Соціально-структурні, ситуаційні теорії (А. Іглі, С. Епштейн, Р.-М. Кантер, Н. Хенлі) зосереджені на ролі культури у формуванні особистості. На їх думку, соціалізація не впливає на розвиток гендерних особливостей жінок та чоловіків у дитинстві, а все залежить від закріплених за ними різних позицій в суспільній структурі. Такий розподіл формує і дітей, і жорстких психологічно, та дає поштовх до реалізації себе в стереотипному жіночому або чоловічому напрямках. Водночас він жорстко обмежує здатність жінок і чоловіків порушувати гендерно зумовлені позиції, навіть попри наявність у них такого бажання. Останнім часом це стосується не лише жінок, а й чоловіків [5].

Психодинамічна теорія ідентифікації. Ця теорія зосереджена на ролі емоцій і наслідування на формування особистості. Дитина несвідомо імітує поведінку саме представників своєї статі, перш за все батьків, місце якого вона хоче посісти. На їх думку, людина вже під час народження наділяється сексуальною енергією – лібідо. Воно спочатку однобоке та спрямоване лише в одне русло. З. Фройд вважав, що діти «поліморфно перверсивні» (не відносять себе до якоїсь конкретної статі). З доданням дитиною стадій психосексуального розвитку енергія лібідо локалізується в різних еrogenних зонах тіла. Спершу дитина не усвідомлює своєї статі, не статевих відмінностей (перша стадія), потім починає помічати відмінностей між хлопчиками та

дівчатками (друга стадія), оцінює людей за їх статевою належністю, знаходячи свій шлях до чоловічої або жіночої ідентичності (третя стадія). Цей шлях пов'язаний із відповідними психічними проблемами дитинства, які, згідно із психоаналітичною теорією, виникають, коли спонукання і бажання дитини призводять до емоційних проблем [26].

Положення теорії З. Фрейда поділяють навіть не сі його прихильники, наприклад про жіночу неповноцінність, його інтерпретацію едіпового комплексу. Одним з таких був Ж. Лакан. Він вважає, що ідентифікування чоловіків із перевагами і владою, а жінок із неповноцінністю і залежністю зумовлене не відкриттям анатомічних відмінностей між ними, а усвідомленням значущості фалоса як символу патріархального суспільства [28, с. 20].

Протилежний погляд висловила Н. Чодороу. Вона вважає, що переломний момент настає раніше – в доедипів період – через виникнення в хлопчика конфлікту у сфері залежності і симбіозу. Причиною його може бути сам характер спілкування хлопчиків і дівчаток з матір'ю. Наприклад, з синами вони спілкуються як з особливими, відмінними від них, а з дівчатками – як з подібними, близькими. Тому в хлопчиків розвивається «Я, що відхиляє прихильність», а дівчаток – «Я, пов'язане з іншими». Крім того, хлопчики виростають із сильною потребою заперечувати свою залежність від жінок, тому, ставши чоловіками, використовують будь-які доступні ім. форми для влади над жінками на підставі того, що вони інші [25].

Біхевіористична теорія статевої типізації. Важливу роль в цій теорії надається механізму підкріплення: позитивний – для дівчаток за ремінну поведінку, негативний – за маскулінну, а для хлопчиків навпаки [20, с. 72].

Теорія соціальних ролей (А. Іглі). Згідно з нею гендерними відмінностями є продукти різних соціальних ролей, які підтримують або гальмують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. На підставі того, що чоловіки і жінки займаються різними справами, можна зробити висновок, що вони різні люди. Адже різні ролі формують різні навички та установки, і саме

це спричиняє відмінності у поведінці чоловіків та жінок, появу соціальних і гендерних стереотипів.

Когнітивна теорія гендерної схеми. Згідно даної теорії формування гендерної ідентичності пов'язане перш за все із засвоєнням та прийняттям гендерних установок під час первинної соціалізації. Гендерна ідентичність – результат перероблення інформації, пов'язаної з усвідомленням і розумінням чоловічого та жіночого.

Теорія соціального наuczіння (моделювання). У формуванні гендерної ідентичності ця теорія на перше місце ставить батьківські моделі, які дитина намагається наслідувати, визнаючи водночас важливу роль підкріплення, адресованого дитині батьками.

Когнітивно-генетична теорія самокатегоризації. У ній наголошено на пізнавальних аспектах процесу формування особистості: дитина спочатку засвоює статеву ідентичність, визначаючи себе як хлопчика чи дівчинку, а потім намагається узгодити свою поведінку з тим, що їй здається відповідним такому визначенню. Засвоєння типової для статі поведінки пов'язане з когнітивним дозріванням дитини та має активний творчий характер. Як мотиваційний компонент у процесі статевого самовизначення в дитини формується потреба зберегти стійкий і позитивний образ себе та адаптуватися в навколишньому середовищі. Соціальні підкріплення і моделювання поведінки батьків допомагають їй точніше розрізняти форми поведінки та установки, відповідні статі, але не призводять до типової для статі поведінки.

Як вважає І. Кон, гендерна (статева) ідентичність формується з народження дитини, коли на підставі будови зовнішніх статевих органів визначається її біологічна стать. Саме з цього моменту починається процес гендерної соціалізації, коли дитину ціле направлено виховують з погляду на прийняте у суспільстві уявлення про чоловіче та жіноче. Саме на підставі існуючих еталонів формуються її уявлення про власну гендерну ідентичність. Як зауважує російська дослідниця Ангеліна Чекаліна, діти, яких виховують у культурному середовищі, де чітко окреслюється і підтримується розподіл

сімейних ролей і функцій, продемонстрували високу поінформованість про перспективи свого розвитку, майбутні сімейні та соціальні ролі. Діти, яких виховують у культурі, де спостерігаються тенденції дозвільного (пермісивного) виховання, виявляють високу індиферентність і амбівалентність стосовно своєї статевої належності, нижчий ступінь орієнтації в спілкуванні та діяльності на власну стать, менш чітке усвідомлення перспектив своїх майбутніх сімейної, суспільної та професійної ролей з урахуванням статі [27].

Л.Г. Степанов в своїх дослідях, які були направлені на виявлення типа гендерної ідентичності і особливостей сприймання гендерних стереотипів у студентів вищих навчальних закладів Мінська, виділяє чотири типи гендерної ідентичності: традиційний, ізомерний, недиференційований та андрогенний. Характеристика цих типів наведена у таблиці [17, с. 18].

<i>Тип гендерної ідентичності.</i>	<i>Група</i>	<i>Характеристика</i>
Традиційний	Респонденти чоловічої статі з високими показниками маскулінності та жіночої статі з високим показниками фемінності	Емоційно-оціночний компонент представлений позитивними характеристиками, наявним є узгодженість ідеального та реального образів, відсутні протиставлення. Для чоловіків значущими є якості, які характеризують емоційно-вольову регуляцію поведінки, самоставлення, самопрезентацію; для жінок – інтелектуальний розвиток, духовна сфера, психічне здоров'я комфорт.
Ізомерний	Респонденти чоловічої статі з високим рівнем фемінності та жіночої статі з високим рівнем маскулінності	Наявним є неузгодженість між реальним та ідеальним образами. Для жінок важливим є інтелектуальний розвиток, духовна сфера, емоційно-вольова регуляція поведінки; для чоловіків – морально-етичний вигляд, самоставлення, самопрезентація, соціальна поведінка. Чоловіки зовні демонструють фемінні якості, а внутрішньо емоційно задоволені своєю біологічною статтю. Жінки зовні не демонструють фемінну поведінку, але внутрішньо відчують емоційну невдоволеність своєю біологічною статтю. Гендерна ідентичність являє собою полярне протиставлення мужності – жіночності.
Недиференційований	Респонденти чоловічої та жіночої статі з низькими	Емоційно-оціночний компонент включає в себе різке протиставлення ідеального та

	показниками як мускулінності, так і фемінності	реального образів; образи мізерні, негативно забарвлені, представлені недиференційованими стереотипами в описі себе та інших. Для чоловіків значимими є самоставлення, самопрезентація, морально-етичний вигляд; для жінок – морально-етичний вигляд, інтелектуальний розвиток; найменш важливе для обох груп – психічне здоров'я, соціальна поведінка. Обом групам характерна конфронтація різних мотивів, підвищена напруженість, болючі реакції на критику, внутрішня конфліктність; негативне самоставлення.
<i>Андрогінний</i>	Респонденти чоловічої та жіночої статі з високими показниками як мускулінності, так і фемінності.	В описі відсутні протиставлення, частіше використовуються позитивні характеристики. Значимими аспектами є інтелектуальний розвиток, духовна сфера, емоційно-вольова регуляція, психічне здоров'я, менш важливим – соціальна поведінка. Виявляється велика гнучкість гендерної поведінки. Виражений рівень розвиваючих мотивів (загальна та творча активність, суспільна корисність); розвинена соціабельність; позитивне ставлення до себе й оточуючих; емоційна зрілість, об'єктивність в оцінці себе та інших, постійність в планах та уподобаннях; спокійність, невимушеність.

Л.М. Ожигова визначає гендерну ідентичність як результат важкого процесу узгодження всіх факторів, який протікає в суб'єктивному, внутрішньому психологічному світі особистості. Під час цього процесу людина вирішує завдання прийняття або вироблення способів соціокультурної презентації своїх організмичних якостей в той манері і формі, яка відповідає його власним особистісним особливостям та сенсів.[28]

У психологічній науці виділяють декілька гендерних теорій та концепцій, які описують механізми становлення гендерної ідентичності дитини.

Всіх підходи до формування гендерної ідентичності відбивають важливість культурних та соціальних факторів, але особливу роль у цьому процесі відіграють батьки.

Дослідження Г.С. Ланни, Б.Б. Ллойда, Л.С. Сидоровича та К.М. Сміта підтверджує думку про те, що батьки формують ідентичність дитини за допомогою іграшок, які відповідають її статі, та атрибутів, які характеризують відповідну стать.

Отже, якщо брати до уваги всі підходи та теорії у визначенні гендерної ідентичності, слід відрізнити поняття гендерної ідентичності, статевої ідентичності та статево-рольової ідентичності.

Статева ідентичність – це саме усвідомлення себе представником певної статі. Гендерна ж ідентичність поняття ширше і включає в себе також відчуття свого жіночого, чоловічого тіла, усвідомлення своєї приналежності до чоловічої, жіночої або іншої статі у соціальному контексті. Тобто гендерна ідентичність формується у індивіда під час виховання та соціалізації.

1.3. Особливості розвитку гендерної ідентичності у дошкільників

Гендерна ідентичність формується разом з розумінням дитиною приналежності до представників своєї статі.

Т. Говорун та О. Кікінеджі пов'язують формування конструкцій ідентичності та гендерних уявлень із віком дитини [20, с. 74]:

- 1) у 3-4 роки – вже можлива гендерна класифікація однолітків;
- 2) у 3-5 років – гендерна класифікація дорослих;
- 3) у 4 роки – формування уподобань щодо предметів, які асоціюються із собою, поява чітких гендерних уявлень;
- 4) у 5 років – вироблення статево-типізованої поведінки, ідентифікація з батьками своєї статі;
- 5) у 12-13 років – ослаблення гендерних стереотипів.

Російський дослідник Д. Ісаєв у формування гендерної ідентичності особистості важливу роль відводить батькам та одноліткам. На його погляд, цей процес охоплює такі періоди [цит. за: 20, с. 75]:

- 2-3 роки. Дитина вже знає власну статеву належність, хоча і не може її обґрунтувати. За зовнішніми ознаками (одяг, зовнішній вигляд, голос)

двох-трьох річна дитина розрізняє чоловіків та жінок. Приблизно в тому ж віці виникає інтерес до тілесних відмінностей між статями (статева цікавість).

- 3-4 роки. Після засвоєння статевих відмінностей і віднесення себе до певної статі дитина прагне порівняти власну поведінку з тим, що, на її думку, відповідає уявленням про її стать.
- 5-6 років. У цей період формується і закріплюється єдина система статевої ролі та ідентичності, яка є одним із найважливіших компонентів ядра особистості та безпосередньо впливає на сприйняття, навчання і научіння, побудову взаємин, формування переваг, симпатій, ідеалів особистості.
- Молодший шкільний вік. На цьому етапі набувають важливості спілкування з однолітками, їхня оцінка фізичних особливостей і поведінки. Група однолітків допомагає досягнути пов'язану зі статтю інформацію, яка замовчується.
- Підлітковий вік. Дитина починає усвідомлювати себе суб'єктом та об'єктом сексуальної взаємодії. Потужний викид статевих гормонів активізує тілесне дозрівання, зумовлює підлітково-юнацьку гіперсексуальність. У цьому віці стають очевидними сексуальні девіації.

Період з одного до шести років вважається найбільш важливим у формуванні гендерних уявлень. Виділяють такі три етапи становлення гендеру [4; 7; 12]:

- 1) Маркування гендеру. До 2-3 років дитина вже знає, хто вона – хлопчик чи дівчинка, і відповідно позначає себе.
- 2) Гендерна стійкість. У дітей 3-4 років формується стале уявлення про те, що дівчинка стане згодом жінкою, а хлопчик – чоловіком. Але на цій стадії діти ще не розуміють, що стать є незворотнім феноменом, вони вважають, що завдяки зовнішнім змінам можна змінити свою статеву належність.

- 3) Гендерна незворотність. Дитина (4-7 років) знає, що незважаючи на її прагнення, змінити свою стать їй не вдасться, і що стать не залежить від того, який одяг, зачіску дитина носить, якими іграшками грається.

Формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку, виходячи з аналізу основних теорій, здійснюється таким чином [5]:

- 1) На початковому етапі формування гендерних уявлень дошкільник наслідує модель рольової поведінки батьків.
- 2) У дошкільника формується ставлення до власної гендерної ролі, яке ґрунтується на емоційному зв'язку з батьками. Якщо між дитиною і батьком (однієї з дитиною статі) емоційний зв'язок – відсутній, то відбувається неприйняття статевої належності.
- 3) На заключному етапі формування гендерних уявлень у дошкільника виникають гендерні знання. Дитина не тільки наслідує модель поведінки батька, переживає (має певне ставлення до статі, приймає, або ж не приймає її), а й володіє інформацією про особливості, якими визначається певна стать, статева незворотність.

В. Каган та І. Лунін зазначають, що в дошкільному віці об'єктом ідентифікації для дітей, які відвідують дитячий садок, часто стає вихователь (що є негативним чинником для хлопчиків). Складною передумовою виховання хлопчика є те, що «сучасна педагогіка є високо фемінізованою галуззю, що здатна спричинити дисгармонійний розвиток гендерних ролей дітей» (Каган В.Е., 2001).

Взагалі психологи змогли довести, що діти 2 років вже починають розуміти хто вони: хлопчики чи дівчатка, а вже починаючи з 4-7 років розуміють, що дівчата стають жінками, а хлопчики – чоловіками, а також, що наявна стать – незмінна, незалежно від ситуацій чи бажань дитини.

Існують декілька теорій про те, як і коли формується гендерна ідентичність, але вивчення феномену ускладнюється через неспроможність більшості дітей розмовляють як слід, тому вченим доводиться робити висновки, орієнтуючись лише на непрямі факти. Дж. Ман припустив, що діти

можуть усвідомлювати гендер та надавати йому деяке значення вже у віці від 18 місяців до 2 років; Л. Колберг стверджував, що гендерна ідентичність не формується у віці до 3-х років. Хоча прийнято вважати, що основна гендерна ідентичність міцно формується до 3 років. На цьому етапі діти можуть твердо заявити про свою стать та схильні обирати види діяльності та іграшки, які підходять саме їхній статі (наприклад, ляльки та картинки для дівчат, а інструменти та будівельний матеріал – для хлопчиків), хоча вони ще не до кінця розуміють значення статі [17]. Після трьох років основну гендерну ідентичність дуже важко змінити, і спроби це зробити можуть призвести до гендерної дисфорії. Уточнення гендерної ідентичності поширюється на четвертий – шостий рік життя та продовжується у молодому віці.

Західні дослідники здебільшого розрізняють три етапи становлення гендерної ідентичності особистості: засвоєння дитиною статевої ідентичності; формування переконаності в незворотності статі; розуміння, що стать є незмінною характеристикою людини.

За спостереженням М. Кляйн, спершу дитині чоловіче і жіноче здаються однаковими. Приблизно у 8 місяців вона починає впізнавати матір, а наприкінці третього року може зарахувати маму та сестру до жінок, а тата і брата – до чоловіків [20, с. 75].

За даними С. Бем, батьки спонукають свою дитину бути «справжнім хлопчиком» (стриманим, вольовим, впевненим в собі, жорстким, практичним та напористим) або «справжньою дівчинкою» (ніжною, залежною, чутливою, балакучою, кокетливою, непрактичною).

Г.Г. Філіппова виділяє етапи формування материнської позиції жінки, які обумовлюють вибір відповідної гендерно-рольової поведінки [цит за: 4].

Перший етап – взаємодія з власною матір'ю – починається з внутрішньоутробного розвитку та продовжується протягом всього життя. Він визначає ціннісну та емоційну основу материнської поведінки. Досвід взаємодії з матір'ю є основою формування власної материнської ідентичності жінки.

Другий етап – ігровий – моделює материнську роль в сюжетно-рольовій грі. Гра в «дочки-матері» здавна використовувалась в народній педагогіці як школа підготовки дівчинки до материнства. Ляльки як відображувальні іграшки, були важливим елементом соціалізації в підготовці дитини до майбутнього сімейного життя.

Третій етап – няні (від 4-5 до 12 років), залучення дівчинки до реального догляду за немовлям та його виховання.

Особливу увагу психологи приділяють материнській та батьківській любові, яка відрізняється по змісту, природі, генезису та формам прояву (А.Адлер, Д. Віннікотт, М. Дональдсон, І.С. Кон, Г.Г. Філіпова, З. Фрейд та ін.).

Однією з особливостей гендерної ідентичності виступає гендерне та статеве виховання. Це дозволяє коректно та правильно організувати виховання дитини, її становлення в своїй статі та комфортне оволодіння статево-рольовою поведінкою.

Так, провідну роль в статевому вихованні дітей віддається сім'ї, яка опирається на значиму допомогу дошкільного навчального закладу (Т.А. Репіна). В якості цілей гендерного виховання дітей прийнято виділяти: правильне розуміння ролі чоловіка та ролі жінки в суспільстві, формування певної моделі поведінки, оволодіння культурою в сфері взаємовідносин статей.

Завдання гендерного виховання дітей молодшого дошкільного віку (3-4 роки): формування системи уявлень про маму та тата, чоловіка та жінку, особливостей їх поведінки; розвиток умінь адекватно оцінювати гендерну поведінку однолітків та власну; створення умов для реалізації знань про еталони «чоловічої» та «жіночої» поведінки в реальних та ігрових взаємовідносин з однолітками; формування гендерної диференціації; виховання потреби турбуватись про свій організм, зовнішній вигляд.

Завдання гендерного виховання дітей середнього дошкільного віку (4-5 років): формування уявлень про «жіночі» та «чоловічі» види діяльності,

професіях, еталонах мужності та жіночності; розвиток розуміння партнерського характеру життя в сім'ї і дитячому садку; формування гендерної ідентичності та елементарних знань про свій організм, фізичні особливості; виховання потреби та розвиток умінь турбуватись про своє здоров'я (на доступному віку рівні), зовнішній вигляд, чистоту; формування основ гуманного відношення до людей.

Отже, завдання статево-рольового виховання дітей старшого дошкільного віку (6-7 років): формування гендерної ідентичності як єдності переживань та поведінки; пізнання дитиною самого себе; розвиток здатності та формування готовності встановлювати щирі поважні відносини з однолітками; формування уявлень про зародження нового життя з загальним механізмом дітонародження; розвиток навичок до виконання гендерного репертуару в ігрових ситуаціях та реальній життєдіяльності; формування уявлень про правила поведінки і встановлення безпечних взаємовідносин з незнайомими людьми.

Висновки до першого розділу

Проблема гендерної ідентичності в психології почала детально розглядатися у 60-70-х рр. XX ст. Дослідники розкривали цей феномен з різних точок зору: одні з позиції статево-рольової ідентичності, інші – інтерпретували як психологічну стать. Та всі погоджувалися, що гендерна ідентичність – невід’ємна частина процесу становлення особистості як чоловіка чи жінки.

Починаючи з народження, цей процес є обов’язковим етапом в поступової ідентифікації дитини в суспільстві. Найважливішим віковим періодом становлення гендерній ідентичності є 4-6 років, коли дитина починає ототожнювати і сприймати себе як чоловіка чи жінку. В цей період відбувається становлення гендерних і статево-рольових стереотипів і установок. Зазначений вік сенситивний для корекції гендерної поведінки.

З цього виходить, що гендерна ідентичність – це послідовний процес, в результаті якого дитина ідентифікує себе у суспільстві та визначає свою приналежність до власної статі.

Становлення гендерної ідентичності завершується до початку молодшого шкільного віку. Успішність цього процесу залежить від формування Я-концепції дитини, особливостей гендерної соціалізації (виховання, культурне та соціальне середовище), емоційних стосунків із батьками протилежної статі.

Важлива роль у правильному формуванні гендерної ідентичності відводиться батькам, оскільки дитина з народження запам’ятовує, а потім повторяє поведінку батька або матері (дорослого однієї з собою статі). Загалі емоційна прив’язаність до одного з батьків однієї статі з дитиною є дуже важливою, бо саме вона буде в майбутньому правильне уявлення про гендер та коректну гендерну ідентичність. Якщо ж це зв’язок відсутній, то можуть спостерігатися відхилення в правильному розумінні своєї статі, інколи навіть вороже ставлення до проявів поведінки саме цієї статі.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Характеристика вибірки та організація дослідження

Вивчення особливостей гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку (старша група ДНЗ) здійснювалася протягом весни-осені 2020 р. на базі комунального закладу «Городнянський ясла-садок №1» Городнянської міської ради Чернігівської області.

У дослідженні брало участь 20 дітей старшого дошкільного віку (5,5-6 років), з них: 9 хлопчиків і 11 дівчаток. Слід зазначити, що група має статус інклюзивної, оскільки її відвідує троє дітей з вадами мовленнєвого розвитку.

Робота з організації й проведення емпіричного дослідження відбувалася у три взаємопов'язаних етапи.

Перший етап – підготовчий. Основними завданнями виступають: вивчення літературних джерел з педагогіки, гендерної, вікової та дитячої психології, що розкриває вікові та індивідуальні особливості дітей старшого дошкільного віку; визначення теоретико-методологічних та методичних засад експериментальної розвідки.

Другий етап – констатувальне дослідження, що являє собою безпосередньо експериментальну частину нашої роботи, добір діагностичних методик, орієнтованих на вивчення особливостей становлення гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Третій етап – заключний. Основні завдання цього етапу включають математичну обробку (первинну математичну статистику), кількісний та якісний аналіз, узагальнення, візуалізація отриманих результатів, котрі стосуються особливостей гендерної ідентичності у дітей дошкільного віку.

Зважаючи на специфіку проведення досліджень з дітьми дошкільного віку, ми обрали індивідуальну форму взаємодії протягом трьох зустрічей.

2.2. Методи і методики дослідження

Найбільш цінним і максимально чутливим у становленні гендерної ідентичності є період дошкільного віку. У цей час відбувається повне усвідомлення дитиною сутності і незворотності своєї біологічної статі та ідентифікація себе з нею.

Зрозуміло, що дослідження цих структур у дітей викликає багато труднощів, і тому ці методи повинні бути відносно простими, доступними, викликати зацікавлення і не втомлювати дитину. Останні вимоги абсолютно задовольняє проєктивна методика «Намалюй людину».

Проективна методика «Намалюй людину» [25]

Тест розроблений К. Маховер у 1946 році на основі тесту Ф. Гудінаф з метою визначення індивідуальних особливостей особистості дитини.

Крім того, методика розкриває зміст *емоційного компоненту* гендерної ідентичності, відбиваючи ставлення дошкільника до власної статевої ідентичності та до представників своєї й протилежної статі.

Використовується у роботі з малюками, починаючи з 3-річного віку.

Виділяють такі діагностичні характеристики, які дозволяє виміряти зазначена методика: уявлення про себе, комунікабельність, тривожність, агресивність, міжособистісні взаємини, образ тіла, статево-рольова ідентичність, (можливі) патології розвитку, рівень сформованості інтелекту.

Процедура тесту полягає в тому, що малюку дають кольорові олівці, гумку та стандартний чистий аркуш паперу формату А4 (210 x 297 мм).

Дитині надається наступна *інструкція*: “Намалюй, будь ласка, людину, якомога краще”. На питання, як правило, уточнюючого характеру (“А яку людину?”), слід відповідати ухильно, наприклад: “Будь-яку”, “Малюй, кого схочеш”. На будь-який вираз сумнівів можна підбадьорити дитину, сказавши: “Ти почни малювати, а далі буде легше...”

Якщо у відповідь на ваше прохання дитина намалювала людину частково, щось на кшталт бюста або у вигляді карикатури, мультиплікаційного

героя, абстрактного зображення, досліджуваного просять взяти інший аркуш паперу і намалювати людину ще раз, тепер на повний зріст, повністю: з головою, тулубом, руками і ногами.

Протягом всього процесу малювання варто спостерігати за дитиною (як вона поставилась до завдання, чи висловлювала опір або різку відмову, чи ставила додаткові питання, і як багато, чи висловлювала гостру потребу в подальших вказівках дорослого: чи заявляла про це прямо, чи це виражалося в її поведінці, чи дитина сміливо розпочала виконувати роботу та ін.). Це надасть психологу (дорослому спостерігачу) неоціненну інформацію про індивідуально-психологічні особливості досліджуваного.

Наступний етап – пост-малюнкова бесіда, у процесі якої психолог може прояснити всі нечіткі моменти, а через почуття і переживання, які дитина висловлює під час бесіди, можна отримати унікальну інформацію щодо її емоційного стану. Для актуалізації почуттів можна ставити такі питання:

- Хто ця людина?
- Де вона живе?
- Чи є у неї друзі?
- Чим вона займається?
- Добрий вона чи зла?
- На кого вона дивиться?
- Хто дивиться на неї?
- Чи знайома тобі ця людина?
- Про що вона думає?
- Що вона відчуває?
- Він тобі подобається?
- Чого найбільше хоче ця людина? і т. д.

Інший варіант бесіди з дитиною – попросити її скласти історію про цю людину.

Характеристика критеріїв інтерпретації дитячих малюнків [24]

1. Хто зображений на першому малюнку (хлопчик чи дівчинка, дядя чи тьотя)

Інформативним у дитячих малюнках є те, людину якої статі вона намалювала. Припускається, що ознака неадекватної статево-рольової ідентифікації буде підтверджуватись, якщо дитина намалює людину протилежної статі. При адекватній статево-рольовій ідентифікації, позитивному ставленні до себе, як до представника певної статі, діти будуть малювати особу своєї статі.

2. Кількість використаних кольорів на малюнках кожного етапу дослідження

Як правило, позитивне емоційне ставлення до представників своєї статі, до себе супроводжується більшою концентрацією уваги при їх зображенні, що в результаті позначається на використанні більшої кількості кольорів, наданні переваги яскравим барвам. Таким чином, ознака неадекватної статево-рольової ідентифікації буде підтверджуватись, якщо дитина надаватиме перевагу у виборі кількості кольорів, їх яскравості при зображенні осіб протилежної статі.

3. Кількість зображених деталей (частин) тіла

Все, сказане вище про кількість використаних кольорів, в повній мірі стосується і кількості зображених деталей тіла на кожному малюнку. Основні деталі тіла, які діти відображають у малюнках, такі: голова, тулуб, руки, ноги, пальці на руках, ступні (або взуття), шия, волосся на голові, рот, ніс, очі, брови, вуха.

4. Декоративні деталі одягу, прикраси

5. Абсолютна величина фігур на всіх малюнках

Як правило, діти з адекватною статево-рольовою ідентифікацією, з позитивним ставленням до своєї статевої приналежності, малюють себе й осіб своєї статі значно більшими, ніж представників протилежної статі.

6. Місце розташування фігури на аркуші паперу

Якщо дитина малює себе чи особу своєї статі дуже зміщеною на аркуші, тоді як при зображенні представників протилежної статі таке зміщення не спостерігається, то це може вказувати на конфлікт у сфері статево-рольової ідентифікації.

7. Окремі деталі зображуваної фігури

Окремі деталі також вказують на певну оцінку дитиною представників своєї і протилежної статі. Так, велика голова (яка наближається за своїми розмірами до розмірів тіла чи значно більша від розміру тіла) в осіб певної статі свідчить про те, що дитина приписує їх представникам більший інтелект і соціальний авторитет. Великі руки, пальці вказують на приписування дитиною особам даної статі більшої соціальної активності. Поряд з тим, великі руки і пальці можуть вказувати на агресивність даних осіб, тому психологу необхідно з'ясувати це у запитаннях до дитини після завершення етапу малювання.

Позитивна концентрація уваги дівчатками на зображенні деталей обличчя свідчить про статево-рольову ідентифікацію з особами жіночої статі. У малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний із стурбованістю своєю фізичною привабливістю, формуванням стереотипів фемінінної поведінки.

8. Витирання і перемальовування деталей малюнка

Зазначені дії можуть бути пов'язані як з негативним ставленням до об'єкта, так і з позитивним. Вирішальне значення тут має кінцевий результат. Якщо витирання і перемальовування не призвело до помітного покращення графічної презентації об'єкта, можна зробити припущення про наявність конфліктного ставлення до зображуваного об'єкта.

9. Додаткові предмети на малюнку, фон

Діти з адекватною статево-рольовою ідентифікацією при зображенні себе й осіб однієї з собою статі будуть намагатися прикрасити об'єкт додатковими елементами, оточити декоративними предметами: трава, дерева, сонце, квіти, іграшки.

10. Ставлення до об'єкта малювання

Воно проявляється в прийнятті дитиною завдання. Інколи дитина відмовляється малювати хлопчика (дівчинку), мотивуючи це тим, що: “Я не вмію малювати хлопчиків (дівчаток)”. Інформативним є те, особу якої статі відмовляється малювати дитина.

11. Час виконання завдань кожного етапу

Зазначений параметр також може забезпечити психолога певною інформацією. За умови позитивного ставлення до зображуваного об'єкта, дитина приділяє більше часу на його малювання і, навпаки, негативне ставлення до предмету малювання проявляється здебільшого в поспішності виконання завдання.

12.Бесіда з дитиною за змістом малюнку

Проводиться після завершення кожного етапу дослідження. В змісті кожного малюнка можуть проявлятися певні неусвідомлювані, витіснені мотиви, особливості внутрішніх переживань. За допомогою бесіди, експериментатор може отримати додатково інформацію про специфіку статево-рольової ідентифікації, ставлення до представників тієї чи іншої статі, до себе, як статево визначеної особистості.

Напівстандартизоване інтерв'ю «Вивчення гендерних установок у дітей» (В. Казан) [12]

Ціль: вивчення гендерних установок у дітей дошкільного віку.

Поряд з тим, методика розкриває змістовне наповнення *когнітивного компоненту* гендерної ідентичності, розкриваючи уявлення дітей про власну статево приналежність, про типових представників своєї і протилежної статі

Опитувальник розрахований на дітей вікової групи 3-7 років.

Після обов'язкового встановлення емоційного та комунікативного контакту з дитиною, у неї запитують:

1. Ти хлопчик чи дівчинка?

Пояснення. Для того, щоб уникнути можливих випадків, коли дитина повторює останнє слово, питання повинно мати наступний вигляд: першим

завжди ставиться слово, що відповідає статі опитуваного, тобто для дівчинки це питання виглядає так: “Ти дівчинка чи хлопчик?”

2. Коли ти виростеш, ким ти будеш:

- 1) дядею чи тьотею;
- 2) чоловіком чи жінкою;
- 3) мамою чи татом?

3. Ким ти хочеш бути, коли станеш дорослим:

- 1) дядею чи тьотею;
- 2) чоловіком чи жінкою;
- 3) мамою чи татом?

4. Чи може бути так, що вечері ти ляжеш спати хлопчиком (дівчинкою), а зранку прокинешся дівчинкою (хлопчиком)?

5. А якщо б це було можливим, ти хотів (хотіла) б прокинутися хлопчиком (чи дівчинкою)?

6. Ти знаєш, чим відрізняються хлопчики від дівчаток?

Якщо дитина не зрозуміла питання, можна використати уточнюючу його форму, наприклад:

“Хлопчики і дівчатка – це одне й те ж? Вони однакові?”

“Як ти дізнаєшся, хто – хлопчик, а хто – дівчинка?”

Психологом (експериментатором) обов’язково реєструються як відповіді, так і всі матеріали вільного обговорення.

Спостереження за груповою ігровою діяльністю дітей [21; 24]

Ціль: вивчення проявів гендерних стереотипів в ігровій діяльності хлопчиків і дівчаток в умовах дошкільного навчального закладу.

У нашому дослідженні спостереження покликане надати змістовного наповнення *поведінковому (конативному) компонентів* гендерної ідентичності, ілюструючи особистісні якості, що визначають «чоловічу» – «жіночу» поведінку дошкільника у доступному йому соціальному просторі.

Проведення методики здійснювалося у форматі неформалізованого спостереження за груповими іграми дошкільнят.

Групові ігри мали здебільшого спонтанні причини виникнення й перебіг, не обумовлений конкретним сценарієм, коли опитувані самотійно обирали тему, сюжет, рольовий малюнок ігор та гуртувалися для їх втілення. Рідше дошкільнята грали в ігри, спеціально організовані й контрольовані вихователем, пов'язані з родинно-побутовою тематикою (що власне обумовлювалося темою нашого емпіричного дослідження).

Фіксація результатів здійснювалася психологом, експериментатором або вихователями у вигляді вільних описів характеру та змістовного наповнення дитячих ігор. Експериментатором аналізувалися провідні характеристики видів діяльності (переважно ігрової) хлопчиків і дівчаток у дитячому садочку протягом певного відрізка часу.

2.3. Аналіз отриманих результатів

Аналіз результатів виконання методики «Намалюй людину»

У проведенні даної методики взяло участь всі 20 дітей віком від 5,5 до 6 років.

Кожному з опитаних в індивідуальному порядку надавалися аркуші білого паперу форматом А4 та кольорові олівці. Протягом 15 хвилин дитина малювала людину. Додаткова інформація під час малювання досліджуваним не надавалась, тому малюнки можна вважати повним відтворенням уявлень дошкільнят про образ людини.

При інтерпретації отриманих результатів враховувались не тільки графічні данні, але й індивідуальна пост-малюнкова бесіда з кожною дитиною. Ціль бесіди полягала у визначенні особливостей гендерних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку, широти їх уявлень про статево-рольову соціалізацію.

100% досліджуваних дітей намалювали людину своєї статі, що свідчить про адекватну гендерну ідентифікацію. Тобто, хлопчики намалювали чоловіків, а дівчата – жінок. Це пояснюється тим, що діти асоціюють себе з

певною статтю і відповідно на малюнку відтворюють її ж, тобто іншими словами, малюють себе.

90% хлопчиків на питання: «Кого ти намалював?» відповідали, що намалювали батька, і тільки 10% намалювали хресного, брата або дядька. А ось всі дівчата малювали людину, втілюючи в ній образ своєї мами. Це свідчить про те, що на даному етапі вікового розвитку образ людини має диференційований характер й асоціюється переважно з батьками або з рідними (у хлопців – переважно чоловічої статі; у дівчат – жіночої статі).

85% дітей малюнки робили яскравими, користуючись всім спектром різнокольорових олівців, що може свідчити про позитивне ставлення як до сюжету/теми малюнку, так і до його змістовного наповнення (до своєї статі та її прийнятті).

Лише 15% досліджуваних малювали людину у монохромний спосіб (одним кольором) або темними олівцями. Це може свідчити як про неналаштованість малюка на роботу, так і про негативне ставлення до своєї статі. Але після спілкування з дітьми було встановлено, що малювання темними кольорами було пов'язано з емоційними переживаннями негативного спектру (батьки цих дітей наразі служать в АТО, тому на прохання намалювати людину, вони зображували військових та саму ситуацію війни). За домінуючими емоційними станами цих дітей доцільніше здійснювати регулярне спостереження, щоб пом'якшити дію можливих травматичних подій.

Вивчення деталей на малюнках дітей, дозволило відмітити певні особливості, так у 95% випадках досліджувані зображували жіноти одяг у вигляді сукні або спідниці, а чоловічий – як штани, костюм, військову форму. Лише 5% опитаних (виключно дівчата) малювали жінку, вдягнутою у штани або брючний костюм. Отже, отримані дані свідчать про цілком адекватне, навіть, традиційне уявлення старших дошкільників про співвідношення деталей одягу та його роль у презентації представників конкретної статі; поряд

з тим, невелика кількість опитаних (дівчата) показують і знання модних тенденцій, вдягаючи жінок на малюнках в унісекс речі.

Аналіз результатів виконання методики «Вивчення гендерних установок у дітей»

Під час проведення методики «Вивчення гендерних установок у дітей» (напівстандартизованого інтерв'ю) В. Кагана, було опитано 20 дітей (9 хлопчиків і 11 дівчаток). З метою більш чіткої диференціації отриманих результатів та відстеження можливих тенденцій, обрахунок здійснювався з врахуванням статі досліджуваних. Проаналізувавши отримані відповіді з проведеного інтерв'ю В. Кагана «Вивчення гендерних установок у дітей», можемо звести все до таких результатів (Таблиця 1).

На перше питання всі діти відповіли відповідно до орієнтації на свою стать (9 хлопчиків і 11 дівчат абсолютно безпомилково ідентифікувалися з представниками своєї статі). Певна диференціація відповідей спостерігається у відповідях на решту питань тесту.

Таблиця 1

Розподіл відповідей дошкільників на питання напівстандартизованого інтерв'ю (В. Кагана)

<i>Запитання</i>	<i>Варіанти відповіді</i>	<i>Розподіл відповідей, у%</i>	
		<i>Хлопців (n=9)</i>	<i>Дівчат (n=11)</i>
1. Ти хлопчик чи дівчинка?	Хлопчик	100%	—
	Дівчинка	—	100%
2. Коли ти виростеш, то ким ти будеш?	Дядею	33,3%	—
	Тьотею	—	9,1%
	Чоловіком	—	—
	Жінкою	—	—
	Мамою	—	90,9%
	Татом	66,7%	—
3. Ким ти хочеш бути, коли виростеш?	Дядею	22,2%	—
	Тьотею	—	—
	Чоловіком	11,1	—
	Жінкою	—	9,1%
	Мамою	—	90,9%
	Татом	66,7%	—
4. Може бути так, що ввечері ти ляжеш спати хлопчиком (дівчинкою), а прокинешся дівчинкою (хлопчиком)?	Так	—	—

	Ні	100%	100%
5. А якщо б це було можливо, ти хотів би заснути хлопчиком (дівчинкою), а прокинутись дівчинкою (хлопчиком)?	Так	—	—
	Ні	100%	100%
6. Чи знаєш ти, чим відрізняються хлопчики від дівчаток?	Так	60%	70%
	Ні	40%	30%

Проаналізувавши відповіді дітей, можна зробити висновок, що всі опитувані мають високий рівень знань про особливості гендерних орієнтацій: розуміють і приймають адекватно свою стать, не мають жодних відхилень у визначенні власної гендерної ідентичності.

Зокрема про це свідчать відповіді на 4 і 5 питання, у відповідях на які діти чітко продемонстрували знання про незворотність біологічної статі; уявлення про гендерні функції у родині («дівчатка допомагають мамі на кухні», «граються з ляльками», «чепуряться»; хлопці «майструють з татом», «грають у планшеті в комп'ютерні ігри», «конструюють будинки» тощо).

Досить проблематичним для дітей виявилось відповісти на 6-те питання про відмінності між статями. Більша частина опитаних обох статей у якості диференціюючих рис гендерної ідентичності називали зовнішні параметри: «вони (хлопці і дівчата) по-різному вдягаються»; «мають різні зачіски: хлопці коротко стрижуться, дівчата носять хвостики і косички»; «хлопчики схожі на своїх татусів/дідусів/героїв мультфільмів та комп'ютерних ігор»; «дівчатка схожі на своїх мам, бабусь/знайомих тьоть/нашу виховательку» та ін. Майже не зустрічаються у спонтанних відповідях дошкільників риси, які б описували психологічні особливості, прояви характеру, поведінкові моделі дітей різної статі. Але, за умови підказок чи додаткових запитань, поставлених експериментатором, діти обох статей давали відповіді по типу: «хлопці сильні, можуть битися і можуть захищати слабших», «дівчата добрі й лагідні, нікого не ображають».

Відповіді, отримані на запитання 2 і 3, узгоджуються з пануючим у вітчизняній та зарубіжній науці обґрунтованим твердженням про роль сім'ї у

становленні гендерної ідентичності дитини (В. Абраменкова, І. Кльоцина, К. Росс, В. Сатир, В. Ситников, А. Співаковська, І. Тельнюк, І. Шилов та ін.). Сім'я, втілюючи свою виховну функцію, формує адекватні статево-рольові образи, гендерну ідентичність та стереотипи; батьки, вибудовують виховний процес відповідно до власних усталених/стереотипних уявлень про образ-еталон дитини – яким повинен бути їх малюк. Власне у процесі родинної соціалізації й відбувається орієнтація дитини на стиль життя і діяльності, котрий сприяє формуванню певної ідентичності (Ситников В.Л., 2001).

З Табл. 1 видно, що опитані чітко ототожнюють своє «доросле» майбутнє з виконанням відповідних їх статі ролей: так абсолютна більшість дівчаток точно знають, що, коли виростуть, стануть мамами, у хлопчиків спостерігається не така однастайність, оскільки 2/3 респондентів переконані у тому, що вони стануть татами і 1/3 – стане «дядями».

Отже, кожен з опитаних дітей адекватно ототожнює себе з тією чи іншою статтю й чітко розуміє її незмінність; точно знає реалізацію своєї гендерної ідентичності у майбутньому; але більшість опитаних має труднощі, пов'язані з ідентифікацією гендерних відмінностей, звертаючи увагу здебільшого на зовнішні прояви статі.

Результати спостереження за груповою ігровою діяльністю дітей старшого дошкільного віку

Спостереження за ігровою діяльністю дітей дозволило встановити, що дітям старшого дошкільного віку властива тенденція до гендерної сегрегації (прагнення дітей однієї статі грати разом), незважаючи на те, що у відповідях деяких хлопчиків були твердження, які свідчили про зворотну тенденцію. Так, деякі хлопчики вказували, що вони віддають перевагу іграм з дівчатками, тому що «дівчата хороші», «дівчата красиві», «хлопчики мене ображають». У той же час деякі діти відзначили, що їм все одно з ким грати, оскільки їм з усіма цікаво.

Було виявлено й інші особливості поведінки дітей старшого дошкільного віку під час ***спостереження за іграми*** на вільні теми.

1. Організація ігрового простору

Граючи у «дівчачі» ігри, дівчатка були схильні залучати до гри хлопчиків, запрошуючи їх на роль батька чи сина. Хлопчики ж не запрошували дівчаток у «хлопчачі» ігри, оскільки для них там не знаходилося відповідної ролі. Цікавими є результати дослідження В. Кагана, який зазначає, що і хлопчики, і дівчатка спочатку намагаються обрати (отримати, надати перевагу) в ігровій діяльності виконанню саме чоловічих ролей. Переважно тому, що виконання цих ролей значно розширює спектр вибору різних поведінкових моделей, надає більше можливостей, їх виконання дає змогу дівчаткам яскравіше виявити сміливість, спритність, винахідливість, домінування в грі [12].

Однак, якщо дівчатка приєднувалися до хлопчиків у таких «нейтральних» іграх, як наприклад, складання фігурок з конструктора, то хлопчики не проганяли їх, і стиль взаємодії їх можна було охарактеризувати як партнерство.

Хлопчики, які були орієнтовані лише на ігри з іншими хлопчиками, інколи втручалися в ігри дівчаток, руйнували їхні будиночки, заважали ігровому спілкуванню.

2. Вибір іграшок

Діти, які можуть назвати відмінності між статями, частіше обирають статево специфічні іграшки: дівчатка – ляльки, хлопчики – машинки, роботи, конструктори. Діти обох статей обирають для гри іграшки-трансформери, можливо тому, що не наділяють їх яскраво вираженою приналежністю до певної статі. Малюки, яким важко визначити, чим відрізняються хлопчик і дівчатка, обирають «нейтральні» іграшки: зайчики, ведмедик, котик.

Слід зауважити, що у процесі самовизначення дитина позитивно ставиться до гендерно-орієнтованих ігрових предметів, дій, форм поведінки, які підкреслюють роль дівчинки чи хлопчика. Типова для даної статі поведінка акцентується й схвалюється референтним дорослим, викликаючи ц малюка

позитивні емоційні стани, приводячи до самоствердження у цій статевій ролі [цит. за 17].

3. Ігрова взаємодія

Хлопчики в своїх іграх більше орієнтовані на виконання дії, дівчатка – на спілкування. Хлопчики можуть мовчки щось конструювати як наодинці, так і разом, лише зрідка звертаючись до іншої дитини. Їх звертання часто носять характер вигуку, вони частіше, ніж дівчатка, використовують підвищену інтонацію, дуже легко переходять до суперництва і рідше – до партнерства, але це може бути зумовлено характером їхніх ігор (війни, гонки, спортивні змагання).

Ігри дівчаток більш спокійні. Свої дії дівчатка супроводжують описом, обговоренням того, що вони роблять. Дівчата частіше і активно спілкуються одна з одною або невеликою групою, рідко підвищують інтонацію, кричать чи лаються. Їх стиль взаємодії можна визначити як партнерство і співдружність, що можна пояснити характером ігор дівчаток: наприклад, гра «доньки-матері» імітує сім'ю, де панують близькі стосунки.

4. Ігрова ситуація

Необхідно вказати, що діти легко переходять від ігор на самоті до ігор в групах і, навпаки. Наодинці грають переважно ті діти, які прийшли в дитячий садочок нещодавно (хоча в даній виборці таких не було). Поряд з тим, діти старшого дошкільного віку починають все частіше об'єднуватися для спільних ігор, ідея та способи реалізації сюжету яких передбачає кооперування з однолітками [25].

Отже, переважна більшість опитаних старших дошкільників демонструє високу обізнаність з гендерними атитюдами, розповсюдженими у суспільстві, виражає позитивне емоційне ставлення до представників своєї та протилежної статі; знають про особливості гендерних орієнтацій: правильно розуміють і приймають свою стать; демонструють навички адекватної гендерної поведінки в умовах ігрової діяльності.

2.4. Рекомендації батькам та вихователям з питань гендерного виховання дошкільників

Інтеграція гендерного підходу в освітній процес передбачає гармонізацію статево-рольової взаємодії як принцип рівних прав та можливостей особистості, незважаючи на її статеву належність, пріоритет особистісного та індивідуалізованого потенціалу дитини в її життєздійсненні, порівняно з традиційними статевими обмеженнями. З метою коректного формування у дитини уявлень про жіноче та чоловіче, перш за все, треба правильно організувати весь навчальний процес та власне ігрову діяльність, як провідну у цьому віці [1].

1. Створення умов, в яких дівчатка та хлопчики будуть комфортно себе відчувати під час вибору ігор та іграшок.
2. Повинен бути присутнім дієвий психолог-педагогічний супровід дітей в під час їхньої гендерної соціалізації. Різнобічне виховання як дівчаток так і хлопчиків. Обов'язково потрібно акцентувати увагу окремо на діях хлопчиків і окремо на дівчатках.
3. Під час сюжетно-рольових ігор залучення до виконання однакових ролей як і хлопчиків, так і дівчаток.
4. Під час виконання функцій лідерів, капітанів команд залучати як хлопчиків, так і дівчаток однаково.
5. Діти обох статей повинні використовувати разом обладнання (предметного, ігрового, фізкультурного)
6. Залучати до прибирання іграшок, або виконання доручень дітей обох статей однаково.
7. Команди формувати різностатеві.
8. Діти різних статей повинні знаходитися в одному ігровому просторі.

Але щоб виховний процес відбувався гармонійно та невимушено, слід враховувати психофізіологічні особливості як дівчаток, так і хлопчиків. Ось

наприклад, хлопчики та дівчатка по різному реагують на однакові стимули, потребують різного часу для входження в гру чи завдання, мають відмінності в розвитку емоційної сфери.

У дитячому садку дитина проводить досить великий проміжок часу, навіть інколи більше, ніж з батьками. Тому вихователі повинні сприяти розвитку коректної статево-рольової поведінки. Найкраще це родити тими засобами, що відповідають інтересам дітей та є в їхньому методичному арсеналі.

Статево-рольову поведінку відпрацьовують в таких видах діяльності [22; 26]:

- Сюжетно-рольові ігри – в них хлопчики та дівчатка відіграють норми поведінки сім'ї («Сім'я», «Сімейне свято», «Сім'я збирається на обід» тощо) та ту чи іншу професійну діяльність
- Театралізовані проблеми ситуації – під час них персонажі демонструють декілька видів поведінки.
- Побутові ситуації – сприяють розвитку взаємодопомоги та підтримки (наприклад, чергування, підготовчі моменти перед заняттями або прогулянкою, сном, або обідом).

Обов'язково потрібно дотримуватися рівноправного відношення як до дівчинки, так і до хлопчика, цим показуючи, що всі статі рівні та немає поганої чи хорошої статі. Це можна досягти такими рекомендаціями під час виховного процесу [30]:

- Однакові педагогічні вимоги, тон і зміст звертання до хлопчиків та дівчаток;
- Статево нейтральні вимоги до дотримань правил поведінки, уникнення нав'язування стереотипів, наприклад: «хлопчикам (дівчаткам) це не личить...»;
- Орієнтація на індивідуальний розвиток дитини, її здібності, уподобання, можливості оволодіння універсальними вміннями та навичками незалежно від статі;

- Заохочення дітей до спільних занять, ігор, та інших видів діяльності;
- Уникання орієнтації на стать під час спілкування;
- Однаковий доступ та заохочення дітей до використання різних іграшок, спортивного інвентарю, приладдя;
- Уникнення статево типізованих моделей поведінки.

Узагальнюючи рекомендації з виховання хлопчиків та дівчаток, можемо дійти висновку, що вони базуються на засадах гендерної рівності та вимагають наступних принципів у вихованні:

- немає статево відповідних видів людської діяльності; освоєння будь-якого виду занять залежить від індивідуальних інтересів, здібностей;
- і чоловік, і жінка відіграють однаково вагомі ролі у родині та у виховання дитини;
- хлопчики і дівчатка, чоловіки і жінки мають однакові можливості для оволодіння трудовими вміннями та навичками, різними професіями;
- у вихованні дітей слід виходити з тези про рівні здібності, можливості статей;
- неприпустимо протиставляти дітей за статтю в різних сферах життєдіяльності, в іграх, навчанні, у планах на майбутнє тощо; хлопчики та дівчатка мають багато подібного і небагато відмінного;
- важливо підтримувати дружнє співіснування статей у гендерно нейтральному вихованні. Хлопчики і дівчатка можуть бути друзями і поважати одне одного; вони мають отримувати рівнозначне виховання, залучення до однакових видів діяльності.

На мою думку, під час організації роботи щодо гендерного виховання дітей дошкільного віку, педагогам та батькам необхідно: доповнювати заняття дітей різноплановими (наприклад, дівчаток до конструювання будинку, а хлопчиків – до приготування їжі); організувати заняття щодо рівноправності співпраці хлопчиків та дівчаток у спільній діяльності; усувати стереотипи про заборону емоційного вираження хлопчиків та заохочувати їх до виявлення почуттів; створювати умови для розвитку між статевої ніжності.

Таким чином, при спільній взаємодії таких інститутів гендерної соціалізації, як родина и дошкільний навчальний заклад, батьків і вихователів, можна сформувати у дитини адекватну гендерну ідентичність та попередити виникнення некоректних статево-рольових уявлень дошкільника. Одним зі шляхів гармонійного статевого виховання дітей виступає створення комфортних і правильних умов розвитку та становлення особистості малюка у форматі родини і дитячого садка.

Висновки до другого розділу

Виходячи з проведеного аналізу результатів методики та ігрової діяльності можемо зробити висновки, що сучасні діти коректно та адекватно сприймають свою гендерну відповідність. Під час взаємодії один з одним проявляють риси чоловічої та жіночої статі, що свідчить про правильне гендерне виховання. Тільки деякі дошкільнята під час проведення методики негативними кольорами висвітлили людину, але не можна робити висновки тільки по малюнку. Були проведені бесіди з кожним із дітей і виявилось, що ці діти малювали військових, тому темні кольори біли не виявом неприязні або неприйняття, а просто асоціацією з професією.

Не тільки методика була важливою під час дослідження. Дуже інформативними були спостереження під час ігор за дітьми. Тоді вони найбільш розкуті та не зосередженні на виконання завдання. Тому виходячи з отриманих результатів спостереження можна сказати, що майже всі діти правильно розподіляють гендерні ролі та співвідносять дію з певною статтю. Отже, поспілкувавшись з дітьми я можу сказати, що робота вихователя та батьків була проведена злагоджено та коректно. це відображається як в поведінці дошкільнят, так і в їх розмовах.

Потрібно обов'язково проводити гендерне виховання як вдома, так і в садочку, де діти проводять дуже велику кількість часу. Не потрібно вихователям керуватися стереотипами про норми поведінки хлопчиків та дівчаток. Всі вони рівні та однакові, емоційні прояви обов'язкові як для хлопчиків, так і для дівчаток. Потрібно залучати їх до сюжетно-рольових ігор, в яких вони вчаться моделям поведінки сім'ї.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного теоретико-емпіричного дослідження особливостей гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, можна дійти наступних висновків:

До середини 90-х років XX сторіччя у вітчизняній психологічній науці поняття «статева ідентичність», «статеворольова ідентичність» та «гендерна ідентичність» досить часто використовувалися як синоніми. Усі поняття описують переживання людиною себе як представника статі, де узагальнюючою характеристикою виступає категорія маскулінності/фемінінності.

З розвитком нових теорій та парадигм ці поняття поступово починають відокремлюватися одне від одного. Так, «статева ідентичність» має чітко означений статус: це – усвідомлена приналежність до певної статі (за соматичними ознаками). Змістовне наповнення понять «статеворольова ідентичність» (психологічні та поведінкові прояви особистості) та «гендерна ідентичність» (соціокультурні параметри «чоловічого» та «жіночого», що сприймаються та реалізуються самим індивідом через особистісні та поведінкові прояви) залишаються близькими і слабо диференційованими.

Оскільки поняття гендерної ідентичності є складним за своєю сутністю, даний феномен залишається відкритим полем для вивчення та удосконалення поглядів на нього. Те, що «гендерна ідентичність» не має кінцевого й однозначного вивчення, виступає не проблемою, а швидше особливістю самого феномену.

Важливою проблемою наукових розвідок залишається особливості становлення гендерної ідентичності на різних вікових етапах. Формування гендерної ідентичності активно відбувається з моменту народження до повної статевої зрілості. Найбільш інформативним періодом є дошкільний вік, саме в цей період формуються статева ідентичність, гендерні установки, уявлення про «жіноче» та «чоловіче» й відповідні моделі поведінки.

Дані емпіричного дослідження дозволили окреслити наступні тенденції щодо особливостей вираженості окремих компонентів гендерної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку:

Когнітивний компонент. Сформовані адекватні уявлення про власну статеву приналежність та гендерну незворотність; усвідомлюється своя належність до представників чоловічої або жіночої статі; серед хлопців більше тих, хто збирається виконувати ширший репертуар гендерних ролей у дорослому житті (дяді/мужчини, тата), ніж серед дівчат (переважно – мами, рідше – тьоті/жінки); статеві відмінності фіксуються на рівні очевидних зовнішніх ознак (одяг, зачіска, схожість на батьків тієї ж статі, що й дитина), без демонстрації статевої зацікавленості.

Емоційний компонент. Опитані продемонстрували позитивне ставлення:

– до своєї статевої приналежності: всі діти намалювали людину своєї статі (переважні більшість хлопчиків – батька, брата, дядька, а всі дівчатка – маму), використовуючи кольорові олівці (темні кольори використали кілька дітей з емоційною травмою, не пов'язаною з гендерними проблемами);

– до маскулінних/фемінінних ознак найближчого оточення (поліхромне зображення одягу чоловіків (штани, костюми, елементи мілітарі) і жінок (спідниці, сукні, брючні костюми)).

Конативний компонент. Визначає гендерно-орієнтовану поведінку у дитячій спільноті і розкривається, зокрема, в ігровій діяльності, так:

– у хлопчиків зі сформованою гендерною ідентичністю переважає домінування й суперництво, як способи побудови ігрової взаємодії, спрямованість на активні дії, прагнення грати з дітьми своєї статі;

– у дівчаток зі сформованою гендерною ідентичністю – партнерство і співдружність, як способи ігрової взаємодії, спрямованість на спілкування, орієнтація на залучення до ігор дітей іншої статі.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у вивченні зв'язку окремих структурних компонентів ідентичності та статі у дітей (молодшого, середнього і старшого) дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Воспитание детей; Взаимодействие полов. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 448с.
2. Андреева Н.А. Воспитание полоролевого поведения у детей старшего дошкольного возраста в игровой деятельности. *Педагогические науки*. 2019. №3. С. 11-15.
3. Барматова С. Кто-кто у теремочку живе?: [проблеми гендерного виховання]. *Дитячий садочок*. 2008. №1. С.30-34.
4. Белопольская Н.Л. Половозрастная идентификация. Методика исследования детского самосознания. Руководство. 3-е изд., испр. М.: Когито-Центр, 2002.
5. Берн Ш. Гендерная психология. 2-е изд. СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 320с.
6. Веленко А. Гендерні стереотипи та їх вплив на формування особистості школяра. *Психолог*. 2008. №11 (березень).
7. Гендерна педагогіка: Хрестоматія: навч. посібник для студ. вузів / за ред. В. Гайдено. Суми: Університетська книга, 2006. 313 с.
8. Гендерная психология: практикум: практическое пособие преподавателям ВУЗ, студентам / ред. И.С. Клецина. 2-е изд., перераб. и доп. СПб.: Питер, 2009. 496 с.
9. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру*: Навчальний посібник / Відп. ред. М.М.Скорик. К., 2004.
10. Данильченко Т.В. Феномен гендерної ідентичності в психології. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету* / Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. 2013. Вип. 114. С. 57-63
11. Ильин Е.Н. Дифференциальная психология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2002. 544 с.

- 12.Каган В.Е. Половая идентичность и развитие личности. *Обозрение психиатрии и медицинской психологи им. Бехтерева*. 1991. №4. С.25-33.
- 13.Кікінежді О. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. 2006. №2, №3. С. 10-13.
- 14.Козинець І. М. Статеврольова соціалізація та гендерна ідентичність особистості. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія: зб. наук. пр. Чернігів, 2012. № 1(1). С. 91-96.
- 15.Козлов В.В., Шухова Н.А. Гендерная психология. Учебник для ВУЗов. СПб.: Речь, 2010. 270 с.
- 16.Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
- 17.Курочкина И.А., Шахматова О.Н. Проблема гендерно-половой идентичности: учебное пособие. Екатеринбург. Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2014. 206 с.
- 18.Лісневська А. О. Особливості гендерної ідентичності дошкільників та її прояви в іграх. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка., 2009. Вип. 68. С. 73-77.
- 19.Медюк І. Гендерне виховання молодших школярів: як виховати чоловіків і жінок. *Початкова освіта*. 2017. № 11 (червень). С. 45-62.
- 20.Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с.
- 21.Психодиагностические методики изучения гендерных особенностей личности: метод. рекомендации для студентов, обуч. по специальностям 1-86 01 01 «Социальная работа (по направлениям)» и 1-23 01 04 «Психология» / сост. Е.Д. Беспанская-Павленко. Минск: БГУ, 2013. 88 с. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/105002/1/Bespanskaja2.pdf> (дата звернення 08.04.2020).
- 22.Слободенюк І. Гендерне виховання дошкільнят: орієнтований річний план роботи з дітьми різних вікових груп. *Палітра педагога*. 2014. №1. С. 3-9.

- 23.Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посібник. 2-ге вид., випр., доповн. К.: Академвидав, 2016. 256 с.
- 24.Товкач І. Гендерне виховання дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2012. №3. С. 8-11.
- 25.Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. 5-е изд., стереотип. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 336 с.
- 26.Я-хлопчик, я – дівчинка: заняття для середньої групи у світлі базової програми «Я у Світі». *Дошкільне виховання*. 2011. №3. С. 22-23.
- 27.<https://dytpsyholog.com/2015/02/06>
- 28.http://gender.at.ua/ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf
- 29.<http://academia-pc.com.ua/product/252>
- 30.<https://www.pedrada.com.ua/article/2217-psihologya-gendernogo-vihovannya>

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк реєстрації опитування методики «Вивчення гендерних установок у дітей» (напівстандартизоване інтерв'ю В. Кагана)

№ п/п питання	Відповіді	Хлопчики	Дівчатка
1	Хлопчик		
	Дівчинка		
2	Дядею		
	Тьотею		
	Чоловіком		
	Жінкою		
	Мамою		
	Татом		
3	Дядею		
	Тьотею		
	Чоловіком		
	Жінкою		
	Мамою		
	Татом		
4	Так		
	Ні		
5	Так		
	Ні		
6	Так		
	Ні		